

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

УДК 343.2

DOI <https://doi.org/10.15421/392201>

Беньківський В. О.,
*кандидат юридичних наук, асистент,
асистент кафедри кримінально-правової політики
та кримінального права Інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

ЗНАЧЕННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ КАУЗАЛЬНОСТІ ДЛЯ ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМНИХ ПИТАНЬ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

THE IMPORTANCE OF THE CAUSAL FOR THE SOLUTION OF PROBLEM ISSUES OF CRIMINAL LAW

У статті розглядається каузальність (каузальний підхід) та її значення для вирішення кримінально-правових питань.

Акцент на каузальному підході здійснюється на методологічному рівні дослідження, тобто розглядаються засадничі поняття причини й умови, системи, структури тощо.

Автор звертає увагу на те, що, окрім причини, яка має юридичне кримінально-правове значення, необхідно розглядати такі елементи причинного (каузального) комплексу, як умови, приводи, стимули, обставини, що є необхідним для з'ясування механізму заподіяння, яке має юридичне значення.

Автор зазначає, що якщо причина та умова, виходячи з їх значення у кримінально-правовому спричиненні, мають характеристику «повноцінних» факторів (чинників), то привід, стимул, обставини можуть розглядатися й оцінюватися як субкаузальні чинники.

Зазначені субкаузальні чинники враховуються кримінальним правом непрямо і, як зазначає автор, мають скоріше кримінально-процесуальний характер.

У статті окремо розглядається можливість використання серед каузальних (причинних) чинників психологічної установки; зазначається, що відповідно до підходів психологічної школи професора Узнадзе установка розглядається на рівні підсвідомого і не може розглядатися під час здійснення кримінально-правових оцінок.

У статті зазначається низка інших проблем, пов'язаних із каузальним підходом під час вирішення питань правового, кримінально-правового характеру.

Зокрема, акцентується увага на терміні «каузальний комплекс», зачіпається проблема оберненого впливу наслідку на причину, відмежування «соціальної» причинності від «природної» тощо.

Автор розглядає у статті важливість проведення під час дослідження кримінально-правових питань причинно-наслідкового аналізу.

Зазначається, що методологічне встановлення критеріальності причини явища (наслідку) необхідне також у разі багатозначних (кілька та більше причин і наслідків) причинно-наслідкових зв'язків або складної каузальності.

Автор зазначає, що «векторність» причинного відношення має під час врахування попередніх аспектів дослідження ускладнений характер.

Ключові слова: причина, умова, привід, каузальний комплекс, наслідок, складна каузальність.

The article considers causality (causal approach) and its significance for solving criminal law issues.

The emphasis on the causal approach is carried out at the methodological level of research that is the basic concepts of cause and condition, system, structure, etc. are considered.

The author draws attention to the fact that in addition to the cause, which has legal criminal significance, it is necessary to consider such elements of the causal complex as conditions, reasons, incentives, circumstances that are necessary to clarify the mechanism of causing legal value.

The author notes that if the cause and condition based on their importance in criminal law have the characteristics of «full» factors, the reason, incentive, circumstances can be considered and evaluated as subcausal factors.

These subcausal factors are taken into account in criminal law indirectly and, as the author notes, are rather criminal proceedings.

The article separately considers the possibility of using among the causal (causal) factors of psychological attitude; it is noted that in accordance with the approaches of the psychological school of Professor Uznadze, the installation is considered at the subconscious level and can't be considered in the implementation of criminal law assessments.

The article mentions a number of other problems related to the causal approach in resolving issues of legal, criminal and legal nature.

In particular, attention is focused on the term «causal complex», the problem of the inverse effect of the consequence on the cause, the separation of «social» causality from «natural» and others.

The author considers in the article the importance of conducting a causal analysis in the study of criminal law issues.

It is noted that the methodological establishment of the criterion of the cause of the phenomenon (consequence) is also necessary in the case of ambiguous (several or more causes and consequences) causal relationships or complex causality.

The author notes that the «vector» of the causal relationship is complicated given the previous aspects of the study.

Key words: *cause, condition, occasion, causal complex, consequence, composite causality.*

Необхідно зазначити, що під терміном «каузальний комплекс» необхідно розуміти сукупність можливих чинників у межах зв'язку: причини, умови та інші чинники (приводи, стимули, обставини, якщо вони наявні і характеризують об'єкт дослідження).

У філософській парадигмі підкреслюється, що, на відміну від причини, яка безпосередньо або опосередковано породжує те чи інше явище або процес, умова утворює обстановку (середовище), в якій відбувається дія причини.

Однак, на думку автора, така характеристика є неповною, оскільки не виключено (як уже зазначалося), що умова – чинник, що впливає і на сам процес спричинення, а у деяких випадках (що повинно цікавити правознавців) – на формування наслідку (у кримінально-правовому сенсі – формування так званих «тяжких» наслідків або «істотної» шкоди).

Необхідно зауважити, що інші субкаузальні чинники (привід, стимул, обставини) мають особливе значення не для кримінального права (вирішення його завдань), а для кримінології та психології; у кримінальному праві зазначені субкаузальні чинники враховуються непрямо, побіжно і, як правило, коли настає етап кримінально-процесуальної реалізації нормативних приписів кримінального права.

Що стосується такого специфічного чинника, як психологічна установка, то цей субкаузальний фактор (чинник) має відношення, відповідно до наукового підходу професора Узнадзе, до процесів, що відбуваються у підсвідомості людини, що виводить аналіз цього поняття за межі кримінально-правових оцінок.

У певному розумінні зв'язок також пов'язаний із поняттям «структура системи» [1, с. 255], а отже, із суміжним поняттям «зміст».

Структура розглядається в класичному філософському розумінні як те, у межах чого зміст реалізується; для роз'яснення цього твердження застосовується термін «каналізування». Тобто зміст – те, що «каналізує» (розвивається, формується, існує) у межах структури. Зв'язок – елемент, первинна складова частина структури.

Отже, попередньо можна стверджувати таке:

1) категорія «зв'язок» знаходиться у розглянутих вище співвідношеннях з іншими категоріями («взаємодія», «система», «структура»);

2) найбільш адаптивною є така форма або вид зв'язку, як каузальний (причинно-наслідковий); адаптивність у цьому разі означає, що причинно-наслідковий зв'язок є найбільш вживаним або характеризується більшою «питомою вагою» аналізу у соціальних і правових науках порівняно з іншими зв'язками;

3) причинно-наслідковий прояв детермінації повинен розглядатися у межах сучасної системи наукового знання модифіковано, з урахуванням відносно нових і новітніх уявлень про функціональну роль і зміст зв'язку.

Значна «питома вага» використання каузального підходу у праві, зокрема кримінальному, зумовлена тим, що з'ясуванням каузального зв'язку здійснюється правовий (нормативний) опис або характеристика діянь, вчинення яких породжує певні правові наслідки, аж до кримінальної відповідальності особи [2, с. 249–259]; водночас це зумовлюється чітким «векторним» характером причинно-наслідкового зв'язку.

Останнє означає, що зв'язок має узагальнений вид: «причина → наслідок». Але у межах системного і змістовного дослідження каузального (причинно-наслідкового) зв'язку породжується, як схематично зазначалося вище, низка проблем. Перша з них – встановлення меж

каузальності для права, кримінального права. Друга – встановлення характеру впливу наслідку на причину, що може бути використано під час аналізу каузальності, що має юридичне значення.

Окремим проблемним питанням каузальності є відмежування так званої «природної» каузальності від «соціальної».

«Природна» каузальність розглядається у межах природних процесів (фізичних, хімічних та інших подібних за характером); «соціальна» каузальність пов'язана зі сферою соціальних наук, у тому числі з правом, кримінальним правом. Особливість «соціальної» каузальності полягає у специфічному механізмі заподіяння, спричиненні істотних і шкідливих (формально заборонених, караних) наслідків.

Методологічно важливо також визначити критерії встановлення дійсної причини певного явища, наслідку.

Визначена сукупність проблем не вичерпує усієї проблематики каузальності, оскільки з'являються нові технологічні прояви функціонування соціуму: інформаційні або кіберпрояви й обумовленості соціальних процесів. Постійно актуальними є питання причинності (каузальності) у межах так званих масовидних явищ (статистична сукупність явищ), встановлення механізму спричинення у разі бездіяльності тощо.

У межах соціальних наук (зокрема, кримінального права) важливо також акцентувати увагу на тому, що будь-яке спричинення опосередковується поведінкою суб'єкта. Також можна стверджувати, що у межах філософської парадигми каузальний зв'язок є не тільки фізично необхідним зв'язком явищ [3, с. 430], але й соціально необхідним.

Враховуючи наведене вище, можна стверджувати про існування комплексу правових проблем каузальності.

Отже, щодо каузальності, її адаптаційної інтерпретації в межах сучасних уявлень про соціальну взаємодію явищ можна зробити низку важливих висновків:

1) у межах теми наукового дослідження необхідно з'ясувати особливості соціальної каузальності [4] порівняно з так званою «природною»;

2) необхідно з'ясувати механізми заподіяння у межах соціальної каузальності;

3) з'ясування пунктів 1, 2 дасть змогу встановити новели каузальності у праві (кримінальному зокрема).

У системі філософського знання, як правило, проблематика відмежування «природної» (пов'язаної з природними процесами: фізичними, хімічними, біологічними тощо) каузальності (причинності) від соціальної (зумовленої соціально, опосередкованої суб'єктно) не досліджується. Ця проблематика виникає тоді, коли є необхідність причинно-наслідкового аналізу розвитку соціальних (зокрема, правових і кримінально-правових) проявів людської поведінки; у правовому аспекті, коли необхідно встановити (довести, аргументувати або визначити достовірно) матеріально-правову підставу правових наслідків; у кримінально-правовому аспекті, коли необхідно встановити юридичну підставу (склад злочину, кримінального правопорушення, або лат. *corpus delicti*) такого правового наслідку, як кримінальна відповідальність особи (а у разі реалізації юридичної процедури – суб'єкта злочину), яка відповідно до кримінального законодавства України (або іншої держави) вчинила діяння, передбачене Кримінальним кодексом.

У межах з'ясування соціального і каузального зв'язку явищ (порівняно із природним) можна фіксувати такі особливості:

1) цей зв'язок є соціально необхідним, тобто поєднує соціальні явища, соціологічно – факти;

2) у результаті такого каузального поєднання утворюються складні явища, що є об'єктами правового регулювання;

3) у результаті правового (зокрема, кримінально-правового) регулювання з'являється можливість наукового пояснення особливого соціального механізму спричинення.

Пункт 1 із вищезазначених інтерпретується таким чином, що каузальний зв'язок, оскільки він іманентний соціальним процесам, є також і закономірним для соціуму.

З пункту 2 можна зробити важливий висновок про те, що поєднання соціальних або соціально-психологічних явищ утворюють:

а) об'єкти для правового аналізу й унормування;

б) будучи унормованими, такі об'єкти набувають значення правових явищ (інститутів, субінститутів тощо).

Пункт 3, на думку автора, має особливе значення, оскільки передбачає таке:

а) перетворення або «трансформацію» суто соціальних фактів, явищ у соціально-правові;

б) на основі попереднього з'являється можливість пояснити на підставі правових (зокрема, кримінально-правових) уявлень поведінку, механізм спричинення у складних випадках.

Одним з таких складних випадків є пояснення механізму спричинення бездіяльністю.

Спричинення бездіяльністю неможливо пояснити у межах природного (фізичного, хімічного та ін.) спричинення, але внаслідок правового регулювання соціальних фактів, явищ у правовій (зокрема, кримінально-правовій) науці розглядаються механізми зазначеного спричинення.

Зокрема, спричинення врегульованою кримінальним правом бездіяльністю (злочинною бездіяльністю) пов'язується з невиконанням соціального обов'язку, з дією пасивного середовища, зі складним багатоланковим поєднанням компонентів, соціальних і виробничих процесів тощо.

Все це є результатом правового регулювання, прийнятих юридичних «умовностей».

Зі своєю адаптацією філософських положень про каузальність до потреб права (кримінального зокрема) пов'язана також проблематика визначення меж причинності, оскільки у філософській доктрині існує поняття «нескінченна причинність», тоді як у межах вирішення завдань кримінального права необхідним є обмеження (коригування) протяжності або кількості «ланок» причинно-наслідкового зв'язку, що має юридичне, кримінально-правове значення. Окреме питання – питання межі, що відділяє причинний зв'язок від інших об'єктивних закономірностей [5, с. 351].

Необхідність коригування причинно-наслідкового зв'язку у кримінальному праві пов'язана також із необхідністю нормативного закріплення (реалізації, відображення) причинно-наслідкового зв'язку та з юридично значущим характером його компонентів (складників).

У цьому сенсі каузальність проявляється уточнено як методологічний базис аналізу юридичних, кримінально-правових явищ, а причинно-наслідковий зв'язок, виходячи з особливостей його структури та змістовних харак-

теристик «причина-наслідок», задає певну «форму» вищезазначеного аналізу. На цій підставі можна зробити висновок, що існує такий спеціальний різновид аналізу, як причинно-наслідковий.

Методологічно причинно-наслідковий аналіз кримінально-правових явищ передбачає:

1) врахування філософських уявлень (філософської доктрини) про особливість каузального зв'язку (односторонність, «векторність»);

2) часову асиметрію: компоненти зв'язку перебувають у певній часовій послідовності;

3) з'ясування того, що один із компонентів каузального зв'язку характеризується властивістю породжувати інший;

4) визначення умов встановлення каузального (причинно-наслідкового) зв'язку кримінально-правових явищ.

Причинно-наслідковий аналіз, на відміну від інших видів аналізу (темпорального, логічного тощо), є, на думку автора, концептуальним, оскільки:

1) усі інші види аналізу в тому чи іншому ступені залежать від причинно-наслідкового;

2) цей вид аналізу вибудовується на основі категоріальної моделі «причина-наслідок», яка дає змогу (і у цьому також особливе значення причинно-наслідкового аналізу) спростити або звести інші види аналізу до зазначеного;

3) причинно-наслідковий аналіз своїм джерелом має певний сутнісний тип відношень між речами [6, с. 280].

Важливим моментом причинно-наслідкового аналізу є відповідний логічний аналіз.

Зокрема, методичною частиною причинно-наслідкового аналізу є положення логіки причинності, завдання логічного аналізу причинності полягає у систематизації тих правильних схем розмірковувань, посилок і заключень (умовиводів), які є каузальними, на протиположний некаузальним.

Інколи акцентують увагу на тому, що причинна логіка і відповідний аналіз вибудовується таким чином, щоб у їх межах могли бути отримані описи повної і неповної причини.

Уявлення про повну причину або логічну підставу – основа каузального підходу у тому, що стосується вирішення завдань конкретних наук.

Причинно-наслідковий аналіз передбачає:

1) логічну інтерпретацію (як сукупність необхідних і достатніх умов) та визначення причини досліджуваного явища;

2) часову «перевірку», яка полягає у встановленні факту слідування одного явища (наслідка) за іншим (причиною);

3) знаходження форм конкретизації причинно-наслідкового аналізу для певної системи наукового знання (зокрема, для права, кримінального права);

4) етап схематизації причинно-наслідкового зв'язку для соціальних і, зокрема, правових процесів (процедур);

5) зведення причини до прийнятної юридичної форми (причина як діяння для кримінального права зокрема);

6) зведення наслідку до прийнятної юридичної форми (наслідок як суспільно-небезпечний наслідок (шкода) для кримінального права зокрема);

7) визначення причинно-наслідкового зв'язку певної науки (зокрема, кримінального права).

Причинно-наслідковий аналіз у філософському (методологічному) сенсі передбачає також знаходження критеріїв (визначення критеріальності) дійсної причини того чи іншого онтологічного об'єкта, явища.

У праві (кримінальному зокрема) поставлена проблема знаходить свою реалізацію у необхідності встановлення такого за характером, інтенсивністю, способом реалізації діяння (або діянь), яке б напевно, з вірогідністю, близькою до «1» (100%), або виходячи з юридичної

обґрунтованості (у процесі встановлення, доказування) викликало б нормативно визначений наслідок.

Методологічне встановлення критеріальності причини явища (наслідку) необхідне також у разі багатозначних (кілька та більше причин і наслідків) причинно-наслідкових зв'язків або складної каузальності.

Окреме значення в аспекті нового розуміння каузальності має проблематика оберненого впливу наслідку (породженого, спричиненого явища).

Термінологічно обернений вплив наслідку на причину можна характеризувати як «обернену» каузальність.

Обернена каузальність, на думку автора, потребує філософського обґрунтування, оскільки в її межах відбувається порушення класичного підходу до розуміння причинності й причинно-наслідкового зв'язку як «векторно» вибудованого (від причини до наслідку). Водночас, враховуючи попереднє дослідження в межах каузального підходу, необхідно зробити висновок, що «векторність» причинного зв'язку є ускладненою і без постановки проблеми оберненого впливу наслідку на причину.

Постановка цієї проблеми у правовому (кримінально-правовому) сенсі зумовлюється специфікою взаємодії злочинця і потерпілого під час вчинення окремих злочинів, у межах якої поведінка потерпілого (у процесі скоєння проти нього злочину) може бути одним із зумовлюючих чинників поведінки злочинця, але ця проблема, на думку автора, має «змішаний» кримінально-правовий і кримінологічний характер.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Невлева И.М. Философия : учебное пособие. Харьков : Консум, 2001. 432 с.
2. Панов М.І. Кримінальна відповідальність: поняття, принципи, підстава. Право України, 2012. № 8. С. 249–259.
3. Лозовой В.О., С.М. Пазиніч, О.С. Пономарьов. Філософія. Логіка. Етика. Естетика : підруч. для студ. вищ. навч. закл. Х. : Право, 2009. 578 с.
4. Пинаев А.А. Курс лекцій по Общей части Уголовного права Украины. Х., 2002. 272 с.
5. Курс Советского уголовного права (Часть Общая). Т. 1 / под ред. проф. Н.А. Беляева, проф. М.Д. Шаргородского. Ленинград : Издат. Лен-го ун-та, 1968. 646 с.
6. Причепій Є.М., Черній А.М., Чекаль А.А. Філософія : підручник для студентів вищих навч. закладів. К. : Академвидав, 2006. 592 с.